

Himmelstalund friidrottsarena

Arkeologisk utredning etapp 1 och 2

Borg 11:1
Borg socken och Norrköpings stad
Norrköpings kommun
Östergötlands län
Östergötland

Tom Carlsson

Himmelstalund friidrottsarena

Arkeologisk utredning etapp 1 och 2

Borg 11:1
Borg socken och Norrköpings stad
Norrköpings kommun
Östergötlands län
Östergötland

Tom Carlsson

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2015

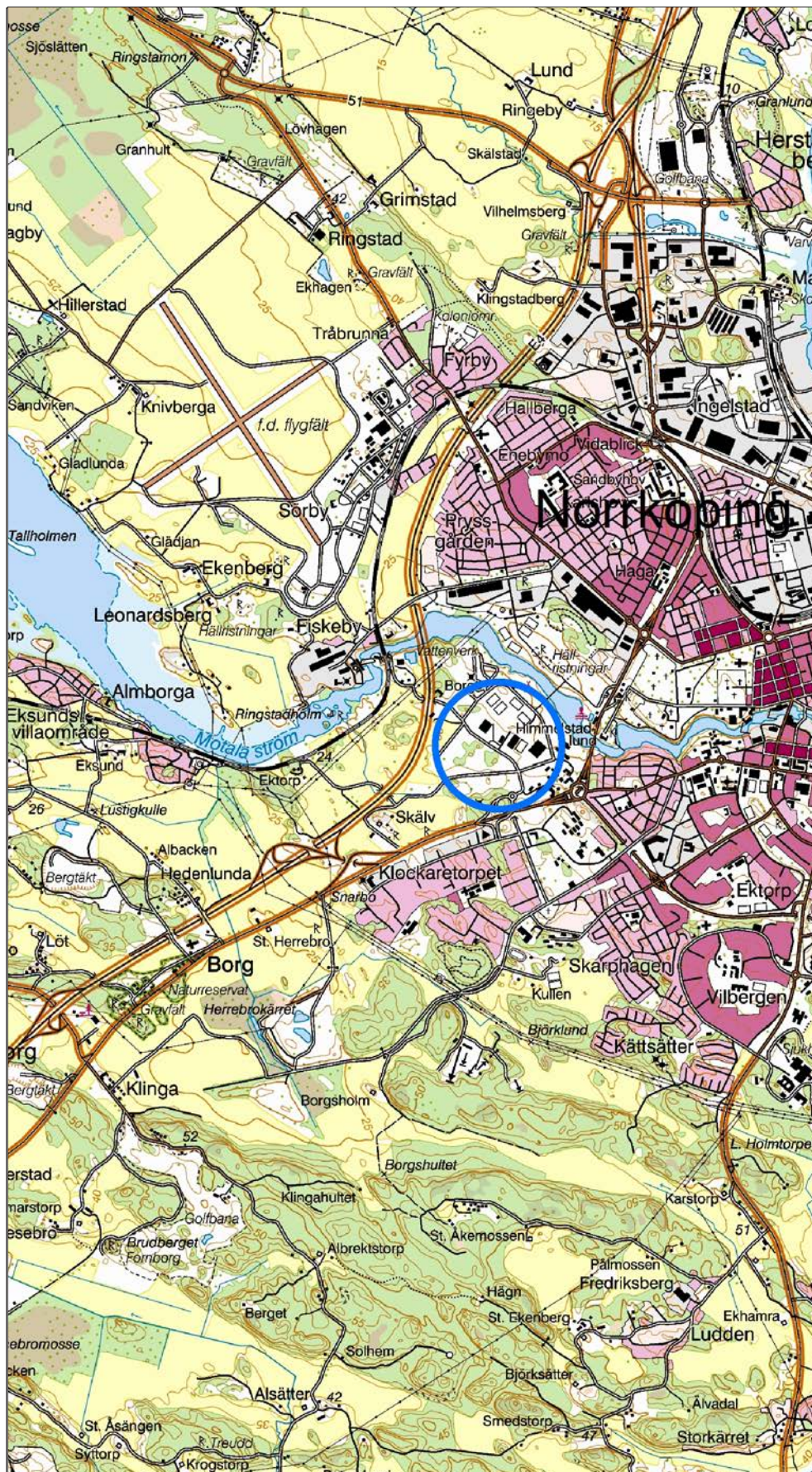
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-416-0

Tryck: Just Nu, Västerås 2015.

Innehåll

Sammanfattning	5
Bakgrund	5
Syfte	5
Metod och genomförande.....	6
Topografi och kulturmiljö.....	6
Resultat	8
Södra området	8
Norra området	8
Åtgärdsförslag	10
Referenser.....	12
Tekniska och administrativa uppgifter	13
Bilaga 1. Tabeller	14
Schakttabell.....	14
Anläggningstabell.....	15

Figur 1. Utdrag ur den digitala Terrängkartan med platsen för utredningen markerad med blå ring. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) utförde under december månad 2014 en arkeologisk utredning etapp 1 och 2 inför planerad exploatering inom fastigheten Borg 11:1, Norrköpings stad och kommun, Östergötland. Uppdragsgivare var Norrköpings kommun.

Utredningsområdet ligger på den södra sidan av Motala ström inom Himmelstalundsområdet som är en mycket fornlämningstät trakt. De mest kända fornlämningarna är hällristningarna inom RAÄ 1, Östra Eneby socken.

Utredningens etapp 1 omfattade en genomgång av tidigare undersökningar, fornminnesinventeringar och historiska källor, vilket visade på fornlämningar från framförallt bronsålder och järnålder men även från historisk tid.

Utredningen etapp 2 var uppdelad i två delområden, det södra respektive det norra området. Schaktning med grävmaskin genomfördes i bägge delområdena.

- I det södra området påträffades inga fornlämningar.
- Det norra området var till stora delar stört av sentida markarbeten. Fornlämningar påträffades endast inom en mindre och avgränsad yta längs i nordväst. Dessa lämningar ingår sannolikt i den redan registrerade fornlämningen RAÄ 318, Norrköpings stad.

Resultatet från utredningarna kommer att ligga till grund för Länsstyrelsens vidare bedömning i ärendet. Ansökan om tillstånd enligt Lag (1988:950) om kulturminnen m.m. ställs till Länsstyrelsen, som beslutar i ärendet.

Bakgrund

Norrköpings kommun planerar att ytterligare bebygga områdena kring de redan befintliga sportanläggningarna vid Himmelstalund. Eftersom det finns ett flertal fornlämningar i Himmelstalundsområdet beslutade Länsstyrelsen i Östergötlands län om en arkeologisk utredning, etapp 1 och 2, i syfte att undersöka om den planerade exploateringen berörde dolda och okända fornlämningar.

Genom åren har flera små och mer omfattande arkeologiska arbeten genomförts i området. Området har också behandlats i ett flertal arkeologiska uppsatser och artiklar som behandlat hällristningsområdena och bebyggelsen under yngre järnålder och tidig medeltid. Den nu genomförda utredningen kompletterar på ett bra sätt tidigare arbeten genom framförallt sökschakt i tidigare icke undersökta områden.

Syfte

Den arkeologiska utredningen syftade till att fastställa om den planerade exploateringen berör fornlämningar samt att, i så fall, så långt som möjligt beskriva dessa. Ett andra syfte var att försöka avgränsa utbredningen av eventuella fornlämningar inom ramen för utredningens etapp 2. Resultatet skulle kunna ligga till grund för länsstyrelsens vidare bedömning i ärendet.

Metod och genomförande

Utredningens första etapp omfattade en genomgång av tidigare undersökningar, fornminnesinventeringar och historiska källor.

Utredningens andra etapp innefattade utredningsgrävning varvid matjorden avlägsnades skiktvis med hjälp av grävmaskin för att upptäcka eventuella fornlämningar. Sökschakten sträckte sig, när det var möjligt, i nord-sydlig riktning för att öka chanserna att träffa på lämningar efter förhistoriska hus, som ofta har en öst-västlig utsträckning. Dokumentation av schakt och anläggningar skedde med hjälp av RTK-GPS och med digitalkamera.

Topografi och kulturmiljö

Två omfattande arkeologiska utredningar, etapp 1 och 2, har tidigare utförts i området (Feldt m.fl. 2009:64; Räf 2010:107; Nilsson 2008a:31). Topografin och kulturmiljön har inte ändrats sedan dess och beskrivningarna är i föreliggande rapport ett sammandrag av dessa arbeten.

Landskapet präglas av den förkastningslinje som löper genom Östergötland från Motala i väster till Bråviken i öster. I förkastningssprickan rinner Motala ström genom ett flertal av Östergötlands större sjöar. Väster om Norrköping finns sjön Glan. I norr och nordväst tar Östergötlands vidsträckta skogsbygder vid. Höjderna över havet varierar mellan 25 och 30 meter över havet (m ö.h.), vilket innebär att landet höjdes ur havet först under neolitikum, århundradena omkring 3000 f.Kr. En pollenanalys som beskriver landskapsutvecklingen är utförd i en försvunnen sjö vid nuvarande Herrebokärrret, ca 3 km sydväst om Himmelstalund (Lindeblad & Nielsen 1993).

Himmelstalundsområdet ligger i ett tidigare utpräglat jordbrukslandskap med öppen slättbygd som bryts av små låga morän- och bergkullar. De historiska kartorna från 1600- och 1700-talen visar att området har varit odlat under lång tid. Samma bild ger häradskartan från 1868-77 och den äldre ekonomiska kartan från 1947. Genom närheten till Norrköping har landskapsbilden inom området kraftigt förändrats under de senaste 50 åren. Idrottsanläggningar, vägar och industriområden har tillkommit. Idag gränsar det aktuella utredningsområdet till Norrköpings växande sporthallsområde.

På södra sidan av Motala ström finns dels en hällristning i form av en skeppsristning (Borg 128:1) vilken emellertid inte har kunnat återfinnas och dels en skans (Borg 270:1) som går under benämningen Borgs skans. Spåren efter den senare utgörs av en jordvall och återfinns även i det historiska kartmaterialet. Sockennamnet Borg härstammar sannolikt från ordet borg i betydelsen 'befäst anläggning' och möjligen är det Borgs skans som ursprungligen har åsyftats.

Himmelstalundsområdet i sin helhet är beläget i en mycket fornlämningsrik trakt som räknas till ett av Östergötlands tre centralområden redan under bronsålder. Norr om Motala ström finns ett av Sveriges viktigaste hällristningsområden (Östra Eneby 1:1) med norra Europas figurrikaste häll som innehåller mer än 1500 ristningar. I samma område har även Himmelstad bytomt (Östra Eneby 160:1) legat.

Flera omfattande arkeologiska undersökningar utfördes i samband med ombyggnaden av E4:an förbi Norrköping på 1990-talet. De resulterade bland annat i två boplatser (Borg RAÄ 275:1 och 276:1), som ligger väster om det aktuella utredningsområdet.

Borg 275:1 innehöll härdar, stolphål, kokgropar och skärvstensflak och kunde dateras till yngre bronsålder–äldsta delen av förromersk järnålder. Borg 276:1 var mycket omfattande med lämningar från senneolitikum till 1500-tal e.Kr. Framförallt undersöktes en stormannagård från yngre järnålder/medeltid (Lindeblad & Nielsen 1997; Lindeblad 2008).

Borg 276:1 ansluter geografiskt till Borgs ödekyrkogård (Borg 3:1) och Borgs bytomt (Borg 1:1) och visar att bebyggelsen på platsen har lång kontinuitet, med början på 600-talet. Vid undersökningen av fornlämning 276:1 påträffades bland annat en byggnad som sannolikt varit knuten till den förkristna offerkulten under sen vikingatid. Undersökningarna vid Borg har också ingått i en större studie av stormannagårdar under yngre järnålder, där Borg har satts in i ett större regionalt och socialt sammanhang (Lindeblad & Nielsen 1997; Lundqvist m. fl. 1996; Lindeblad 2008). Borgs sockenkyrka uppfördes under medeltiden och var placerad väster och nordväst om Borgs by fram till år 1803 (Riksintressebeskrivning 2001). Kyrkan revs 1802 efter att socknen 1783 slagits samman med Löts socken och man enats om att bygga en gemensam kyrka. Kvar på

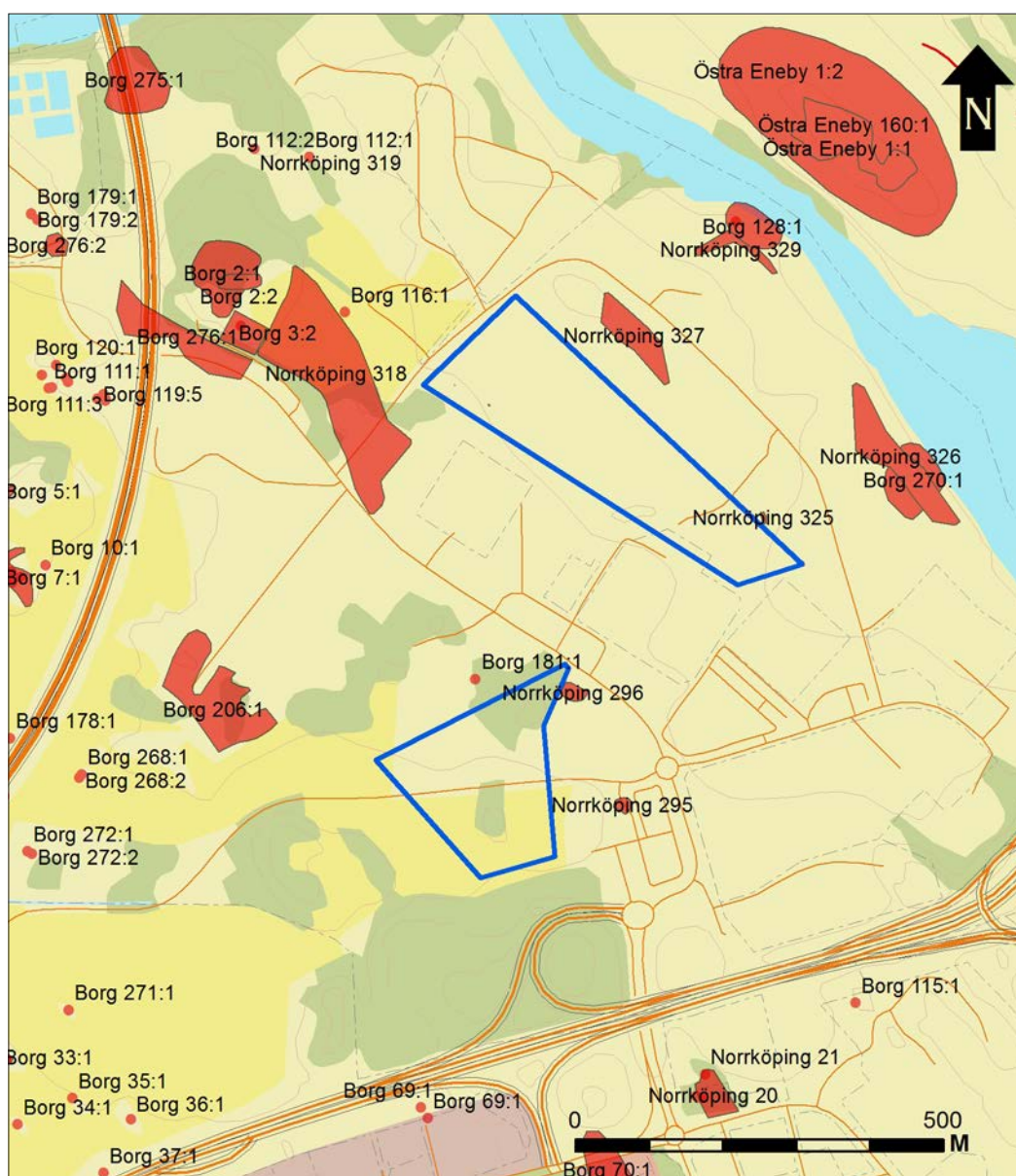

Fig 2. Utdrag ur den digitala fastighetskartan med utredningsområdena markerade med blått och intilliggande fornlämningar enligt Fornlämningsregistret (FMIS) med rött. Skala 1:10 000.

platsen finns ödekyrkogården med ett gravkapell för landshövdingen och friherren Lars Eldstierna, uppfört 1894 (Borg 3:1). På 1650-talet fanns sex gårdar samt ett ryttartorp i Borgs by. År 1666 förlänades tre gårdar i byn till Eldstjärna men ännu 1683 noteras att egendomen fortfarande var bebyggd med ”bondehus”. Mot slutet av 1600-talet avhystes byn och Eldstierna lät uppföra sitt säteri. Dess huvudbyggnad placerades på höjden norr om nuvarande mangårdsbyggnad i Borg (Riksintressebeskrivning 2001). Strax norr om den undersökta boplatsen Borg 276:1 finns boplatområdet Borg 2:2. De finns även en fyndplats för en tjocknackig slipad grönstensyxia (Borg 116:1) vilken kan dateras till mellanbronstid, omkring 3000 f.Kr.

Omedelbart öster om det nu aktuella södra utredningsområdet genomfördes en större arkeologisk utredning, etapp 2, under 2008 (Nilsson 2008a). I området påträffades boplatsslämningar på två mindre ytor, Norrköpings stad 295 och 296. Lämningarna bestod av härdar och gropar med datering till bronsålder och folkvandringstid. Det hittades också en kvartskärna (Nilsson 2008a; Nilsson 2009). Tidigare utreddes även ett närliggande område, dock utan spår efter några fornlämningar (Westerlund 2004). I området har ytterligare utredningar och förundersökningar utförts, dels inför byggandet av en multisportarena (Nilsson 2007) och dels inför en skateboardpark (Nilsson 2008b). Inte på någon av dessa ytor framkom några spår av fornlämningar.

Närmast det södra utredningsområdet finns flera uppstickande släta bergshällar med skålgropar (Borg 181:1, 268:1, 272:1, 273:1). Här återfinns även Eneby gamla bytomt (Borg 206:1), som sannolikt har anor från yngre järnålder/medeltid. Möjligen finns det också äldre lämningar på platsen. Fornlämningen är skadad på grund av omfattande markarbeten inför en hästkapplöpningsbana. Vid en efterundersökning påträffades kulturlager med fynd av yngre rödgoods och kritpipor (FMIS).

Resultat

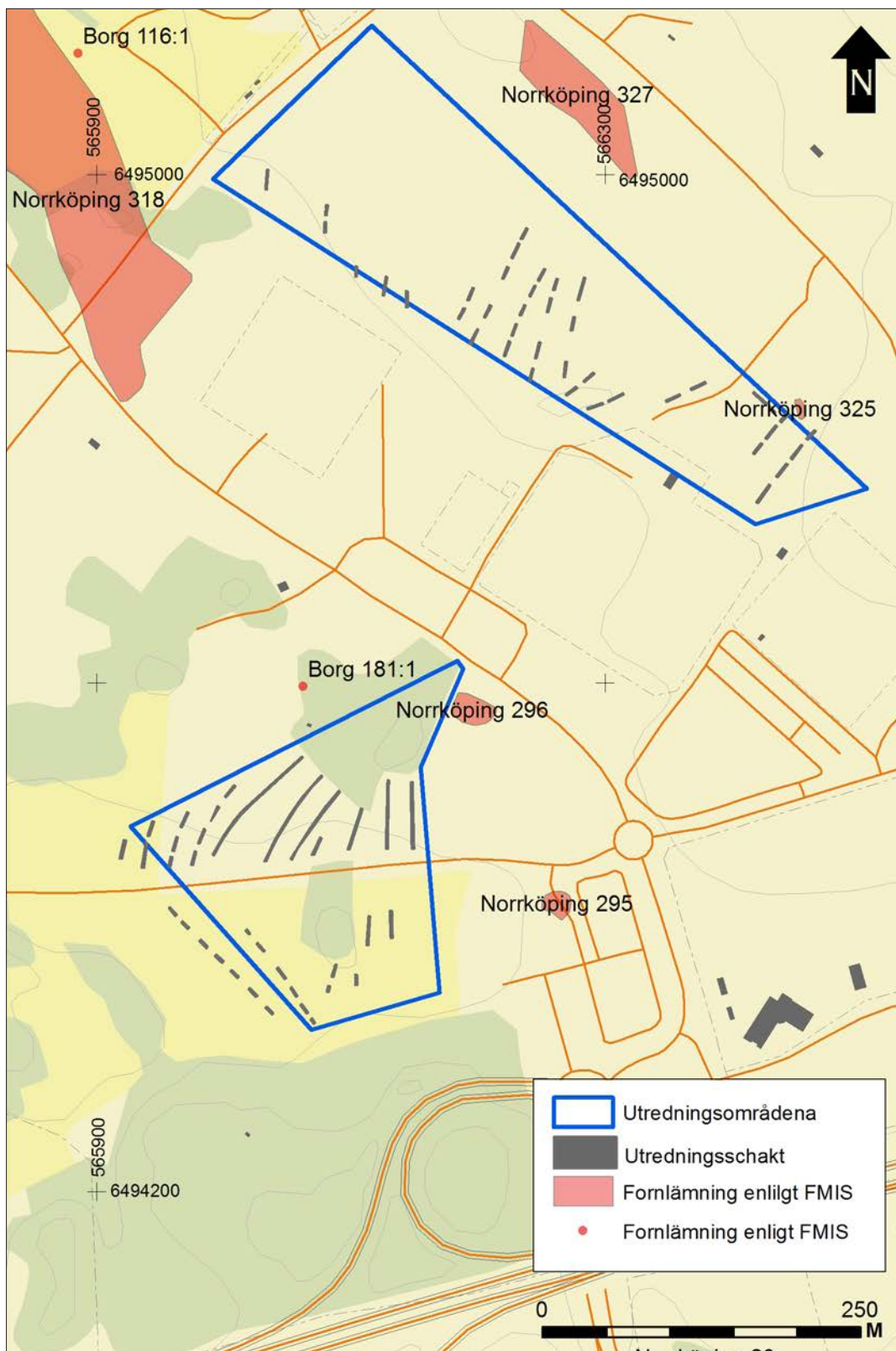
Södra området

Det södra utredningsområdet omfattade ca 40 000 m² gräsbevuxen men tidigare odlad mark. Topografin var flack med en svag sluttning ner mot områdets centrala delar som bestod av ett våtmarksområde. Marken i detta område var lerig och ställvis svartfärgad av fukten. Äldre kartmaterial visar att det tidigare funnits en bäck vars utlopp sannolikt varit i våtmarken. Bäckfåran påträffades också i flera schakt.

Delområdet avgränsades både i norr och söder av mindre skogsområden. Tvärs igenom ytan finns en väg som leder fram till gården Skälv. Sammanlagt togs 740 m upp i 35 schakt. Marken bestod av morän som var mer eller mindre lerblandad. Inga fornlämningar eller fynd påträffades.

Norra området

Det norra området omfattade ca 64 000 m² som till största del bestod av olika fotbollsplaner. I nordväst fanns ett vildvuxet gräsområde med enstaka lövträd. Topografin var i stort sett helt flack med endast en svag förhöjning i nordväst. Den jämna topografin berodde sannolikt på omfattande markarbeten inför anläggandet av fotbollsplanerna.

Figur 3. Utdrag ur den digitala Fastighetskartan med utredningsområdena och de upptagna schakten markerade. Skala 1:5 000.

Sammanlagt togs 520 m upp i 40 schakt. Marken vid fotbollsplanerna bestod av lera men med siltig och sand i de vildvuxna gräsområdena längst i nordväst. Matjorden hade ofta spår av markbearbetning och det fanns även omarkerade elkablar samt vattenrör i marken. Eftersom marken var så störd av markarbeten genomfördes inte utredningsschaktningen inom hela området. På så sätt sparades gräset på fotbollsplanerna.

Inga fornlämningar påträffades inom de markberedda områdena. Däremot fanns det kulturlagerfyllda gropar i de sandiga markerna längst i nordväst. Detta område angränsar/ingår i Borgs bytomt (Norrköpings stad 318:1). Anläggningarnas ålder har inte bestämts. Möjligen tillhör de aktiviteter vid bytomten men kan också vara betydligt äldre. I närheten har en tjocknackig grönstensyxa hittats (Borg 116:1) vilket illustrerar att människor varit i området sedan stenåldern.

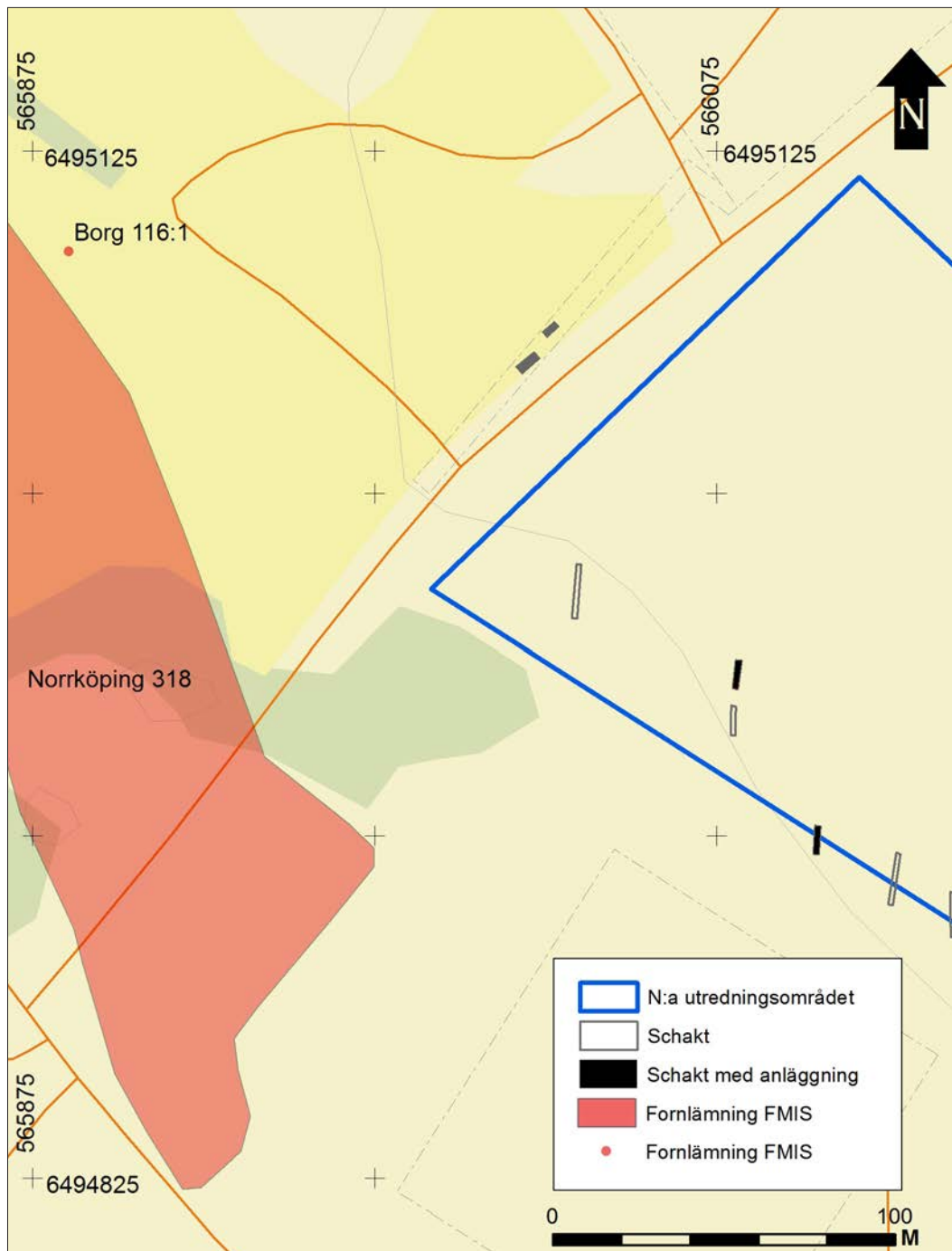
De schakt som innehöll anläggningar avgränsar väl fornlämningen söder- och österut.

Åtgärdsförslag

Inga fortsatta antikvariska åtgärder föreslås inom det södra delområdet.

Fornlämningarna i det norra området avgränsas inom den redan kända utbredningen av Norrköpings stad 318:1. Marken vid fotbollsplanerna är störd och inga fortsatta antikvariska åtgärder föreslås inom detta område.

Resultatet från denna rapport ligger till grund för Länsstyrelsens vidare bedömning i ärendet. Ansökan om tillstånd enligt Lag (1988:950) om kulturminnen m.m. ställs till Länsstyrelsen, vilka beslutar i ärendet.

Figur 4. Utdrag ur den digitala fastighetskartan med utredningsschakten i delar av det norra utredningsområdet markerade. De schakt som innehöll lämningar har markerats med svart. Plus något om relationen till bytomten (Norrköping 318) - eventuellt ny begränsningslinje?? Skala 1:2 000.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Lantmäterimyndighetens arkiv (LMA):

<http://www.lantmateriet.se/>

Akt 21-Val-312. Laga skifte, avsöndring 1833.

Akt 21-Val-345. Hemmansklyvning. 1871

Litteratur

Feldt, A-C., Persson, A. & Svarvar, K. 2009. *Himmelstalund. Arkeologisk utredning, etapp 1*. Rapport 2009:64. Avdelningen för arkeologi. Östergötlands länsmuseum.

Lindeblad, K. & Nielsen, A-L. 1993. *Herrebro, hällristningar och marknad*. Riksantikvarieämbetet Rapport UV 1993:9. Linköping.

Lindeblad K. & Nielsen, A-L. 1997. *Kungens gods i Borg – om utgrävningarna vid Borgs säteri i Östergötland*. Arkeologisk slutundersökning. Borgs säteri. RAÄ 276, Borgs sn, Norrköpings kommun, Östergötland. Riksantikvarieämbetet Rapport UV Linköping 1997:12.

Lindeblad, K. 2008. *Landskap och urbanisering*. Östergötland ur ett centralortsperspektiv. Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds Universitet, Licentiatavhandling Lunds universitet, 2008.

Lundqvist L, Lindeblad K, Nielsen A-L & Ersgård L. 1996. *Slöinge och Borg. Stormansgårdar i öst och väst*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 18. Linköping.

Nilsson P. 2007. *Multisportarena vid Himmelstalund*. Borgs socken, Norrköpings kommun, Östergötland. Arkeologisk utredning, etapp 2. UV Öst Rapport 2007:79. Riksantikvarieämbetet.

Nilsson P. 2008a. *Boplatslämningar väster om Vattenverksvägen*. Borgs socken, Norrköpings kommun, Östergötland. Arkeologisk utredning etapp 2. UV Öst Rapport 2008:31. Riksantikvarieämbetet.

Nilsson P. 2008b. *Skatepark på Himmelstalunds sportfält*. Borgs socken, Norrköpings kommun, Östergötland. Arkeologisk förundersökning. UV Öst Rapport 2008:30. Riksantikvarieämbetet.

Nilsson P. 2009. *Härdar från bronsålder och folkvandringstid*. RAÄ 295 och 296, Borgs socken, Norrköpings kommun, Östergötland. Arkeologisk förundersökning. UV Öst Rapport 2009:13. Riksantikvarieämbetet.

Riksintressebeskrivning. 2001. Riksintresse: KE 50-51. Leonardsberg – Himmelstalund – Skälv. Borgs och Östra Eneby socknar. Norrköpings kommun. Fornminnesregistret för Borg och Östra Eneby socknar. Kulturmiljöenheten.

Räf, E. 2010. *Boplatslämningar och en skålgrop på södra Himmelstalundsfältet*. Arkeologisk utredning etapp 2 och förundersökning. RAÅ 270 och 128. Borg 11:1. Borg socken, Norrköpings kommun, Östergötlands län. Östergötlands museum. Rapport 2010:107.

Westerlund, J. 2004. *Nya fornlämningar mellan Skärblacka och Norrköping*. Inför planerad VA-ledning mellan Skärblacka och Norrköping. Borg och Kullerstads socknar. Norrköpings kommun. Östergötland. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Öst. Rapport 2004:17. Linköping.

Tekniska och administrativa uppgifter

Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:	KM14109
Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:	431-7097-14, 2014-10-20
Uppdragsgivare:	Norrköpings kommun
Landskap:	Östergötland
Län:	Östergötland
Kommun:	Norrköping
Socken:	Borg socken och Norrköpings stad
Fastighet:	Borg 11:1
Fornlämning:	-
Kartblad:	8G9d SÖ (RT90)
Koordinater:	N6494703/E566225
Höjd över havet:	ca 25–30
Typ av undersökning:	Utredning etapp 1 och 2
Undersökningsperiod:	2014-12-08–2014-12-15
Undersökt yta:	ca 1250 löpmeter
Koordinatsystem:	Sweref99 TM
Höjdsystem:	-
Inmättningsmetod:	RTK-GPS
Dokumentationshandlingar:	Inga dokumentationshandlingar utöver föreliggande rapport arkiveras
Fynd:	Inga fynd har tillvaratagits

Schakttabell

Schakt id	Område	Längd, m	Djup, m	Fyllning	Anmärkning
100000	Söder	11	0,4	Morängrus över lera	-
100004	Söder	12	0,4	Morängrus över lera	-
100008	Söder	12	0,4	Morängrus över lera	-
100012	Söder	11	0,4	Morängrus över lera	-
100020	Söder	12	0,4	Morängrus över lera	-
100024	Söder	11	0,4	Morängrus över lera	-
100028	Söder	9	0,4	Morängrus över lera	-
100032	Söder	12	0,4	Morängrus över lera	-
100036	Söder	20	0,4	Morängrus över lera	-
100040	Söder	14	0,4	Morängrus över lera	-
100044	Söder	105	0,4	Morängrus över lera	-
100058	Söder	81	0,4	Morängrus över lera	-
100069	Söder	66	0,4	Morängrus över lera	-
100078	Söder	14	0,4	Morängrus över lera	-
100082	Söder	32	0,4	Morängrus över lera	-
100086	Söder	54	0,4	Morängrus över lera	-
100090	Söder	53	0,4	Morängrus över lera	-
100095	Söder	8	0,4	Morängrus över lera	-
100099	Söder	8	0,4	Morängrus över lera	-
100103	Söder	8	0,4	Morängrus över lera	-
100107	Söder	8	0,4	Morängrus över lera	-
100115	Söder	8	0,4	Morängrus över lera	-
100119	Söder	8	0,4	Morängrus över lera	-
100130	Norr	16	0,35	Sand över siltig lera	A100134
100147	Norr	8	0,35	Sand över siltig lera	-
100151	Norr	8	0,35	Sand över silt	A100155
100159	Norr	8	0,2	Sand över silt	A100164
100172	Norr	15	0,2	Sand över silt	-
100176	Norr	13	0,2	Sand över silt	-
100180	Norr	9	0,2	Lera	-
100184	Norr	10	0,2	Lera	-
100188	Norr	9	0,2	Lera	-
100192	Norr	12	0,2	Lera	-
100196	Norr	10	0,2	Lera	-
100200	Norr	10	0,2	Lera	-
100208	Norr	13	0,2	Lera	-
100212	Norr	12	0,2	Lera	-
100216	Norr	9	0,2	Lera	-
100220	Norr	9	0,2	Lera	-
100224	Norr	9	0,2	Lera	-
100228	Norr	10	0,2	Lera	-
100232	Norr	9	0,2	Lera	-
100236	Norr	11	0,2	Lera	-
100244	Norr	13	0,2	Lera	-
100248	Norr	10	0,2	Lera	-

Schakt id	Område	Längd, m	Djup, m	Fyllning	Anmärkning
100252	Norr	12	0,2	Lera	-
100256	Norr	11	0,2	Lera	-
100260	Norr	18	0,2	Lera	-
100264	Norr	10	0,2	Lera	-
100268	Norr	10	0,2	Lera	-
100272	Norr	13	0,2	Lera	-
100276	Norr	13	0,2	Lera	-
100280	Norr	12	0,2	Lera	-
100284	Norr	13	0,2	Lera	-
100288	Norr	14	0,2	Lera	-
100292	Norr	6	0,2	Lera	-
100296	Norr	9	0,2	Lera	-
100300	Norr	13	0,2	Lera	-
100304	Norr	10	0,2	Lera	-
100308	Norr	12	0,2	Lera	-
100312	Norr	13	0,2	Lera	-
100316	Norr	13	0,2	Lera	-
100320	Norr	17	0,2	Lera	-
100324	Söder	21	0,4	Morängrus över lera	-
100328	Söder	23	0,4	Morängrus över lera	-
100332	Söder	8	0,4	Morängrus över lera	-
100337	Söder	10	0,4	Morängrus över lera	-
100341	Söder	5	0,4	Morängrus över lera	-
100345	Söder	5	0,4	Morängrus över lera	-
100349	Söder	8	0,4	Morängrus över lera	-
100353	Söder	8	0,4	Morängrus över lera	-
100357	Söder	9	0,4	Morängrus över lera	-
100361	Söder	8	0,4	Morängrus över lera	-
100365	Söder	5	0,4	Morängrus över lera	-
100377	Söder	8	0,4	Morängrus över lera	-

Anläggningstabell

Anläggning	Storlek, m	Fyllning	Typ
100134	0,3 x 0,4	Mörkbrunt kulturlager	Grop
100155	2 x 0,5	Mörkbrunt kulturlager	Grop
100164	0,3 x 0,3	Mörkbrunt kulturlager	Grop